



Katedra pomocných věd historických a archivnictví

Základní správní pojmy
(Studijní opora pro kombinovanou formu studia
bakalářského studia Archivnictví-historie)

PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Hradec Králové

2017

1/

Anotace předmětu:

Předmět *Základní správní pojmy* vhodně doplňuje základní strukturu povinných předmětů, neboť je propedeutikou pro řadu později vyučovaných předmětů studijního oboru Archivnictví – historie. Pozornost bude věnována základním pojmům z oblasti státní, církevní, městské a patrimoniální správy, a to napříč středověkem a raným novověkem.

Rozsah výuky: 6 hodin

Struktura předmětu:

- 1/ Motivační přednáška – seznámení s náplní předmětu a jeho využitelností v dalším studiu a praxi; přehled základní literatury k tématu; výklad základních správních pojmů;
- 2/ Územní vývoj českého státu;
- 3/ Vybrané pojmy ze státní správy do roku 1848;
- 4/ Základní pojmy církevní správy;
- 5/ Základní pojmy městské správy do roku 1848;
- 6/ Základní pojmy vrchnostenské správy.

Základní a použitá literatura:

František Honzák - Marek Pečenka - František Stellner - Jitka Vlčková, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 1997.

Ondřej Felcman, *Souvislosti územních a státoprávních proměn českého středověkého státu (od 10. století do roku 1526)*, in: Kol., *Cestou dějin: K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové*, CSc., Praha 2007, s. 89-101.

Ondřej Felcman, *Souvislosti územních a státoprávních proměn českého středověkého státu od pozdního středověku do vzniku rakouského císařství*, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, řada C, 7, 2007, s. 39-50.

Jan Janák – Zdeňka Hledíková, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989.

Jan Janák – Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005. (Hlavní výukový text.)

Jan Kapras, *Právní dějiny zemí koruny České*. 1 - 3. Praha 1913-1920.

Týž, *Přehled právních dějin zemí České koruny*. 1 - 2. Praha 1935.

Karel Malý a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997.

Karel Malý, *Vývoj správní organizace v Československu od nejstarších dob do roku 1945*, Praha 1965.

Karel Malý – Florian Sivák, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918*, Jinočany 1993.

Karel Schelle, *Vývoj státní správy v dokumentech*, Díl I. (do roku 1945), MU, Brno 1992.

Václav Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1975.

Časopisy a sborníky: Veřejná správa

Archivní časopis

Sborník archivních prací

Rozšiřující literatura k jednotlivým tématům viz bibliografické přílohy za jednotlivými kapitolami in: Jan Janák – Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

Výklad základních správních pojmů¹

Pojem státní správa:

Jedná se o veřejnou správu, kterou stát vykonává buď přímo pomocí správních úřadů za tímto účelem zřízených nebo zprostředkovaně jinými subjekty veřejné správy (např. obce, vyšší územně správní celky, profesní komory), na které výkon státní správy přenesl.

Pojem veřejná správa:

A/ Obstarávání veřejných úkolů, činnosti sledující veřejný zájem (spravování);

B/ Soubor institucí, které zajišťují toto obstarávání. Úkolem veřejné správy je především ochrana veřejného pořádku a zajištění bezpečnosti, obrana státu, realizace zahraniční politiky, provádění hospodářské politiky státu, přijímání závazných právních předpisů, trestání přestupků a jiných správních deliktů, rozhodování o individuálních právech a povinnostech fyzických a právnických osob, péče v oblasti sociální, ve sféře zdravotnictví, školství, kultury, vědy a výzkumu, ochrana životního prostředí, zabezpečování dopravy a spojů apod.

Pojem veřejná správa nabývá na významu až v 16. století v souvislosti s rozvojem výrobních sil, s politickým vývojem českých zemí a s postupnou byrokratizací úřadů, která vyvrcholila

¹ Použitá literatura viz soupis výše.

v období tereziánských a josefínských reforem. Oproti předcházejícímu období lze již v době předbělohorské zaznamenat výrazný nárůst produkce úředních písemností.

Pojem samospráva:

Je to forma veřejné správy, jejíž podstata spočívá v tom, že si územně nebo jinak organizované společenství lidí spravuje své záležitosti samostatně a činí rozhodnutí o nich všemi členy nebo prostřednictvím volených orgánů. Samospráva vzniká a působí na základě zákonem vymezeného právního rámce; podléhá státnímu dohledu ve smyslu soudního přezkoumání jejích rozhodnutí.

Pojem dějiny správy:

Dějiny správy se zabývají historickým vývojem úřadů a institucí veřejné správy a zkoumají jejich úlohu z hlediska správního, hospodářského apod.

Znalost dějin správy je proto nezbytná nejen pro archiváře, který pořádá písemnosti vzešlé z působnosti určitého úřadu, ale i pro historika, který jejich prostřednictvím může lépe porozumět dějinnému vývoji. Jinými slovy, správní vývoj je těsně propojen nejen s politickým, ekonomickým a právním vývojem státu, ale také sociálním, neboť charakter státní moci, popř. její konkrétní podoba, je vždycky výslednicí sociálního vývoje a zůstává v platnosti tak dlouho, dokud pozvolna narůstající sociální změny nenabudou takového rozsahu, že jim podoba státní moci již přestává odpovídat, a nevynutí si změnu. Správní vývoj tedy nelze vykládat bez širších dobových souvislostí.

2/ Stručný náčrt územního a státoprávního vývoje českých zemí do roku 1848²

Základním cílem tohoto tematického celku je seznámení s územním a státoprávním vývojem českých zemí do roku 1848.

Doporučená literatura:

Jan Janák - Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 16– 28, kde je v bibliografické příloze i odkaz na nejvýznamnější literaturu k tématu.

Ondřej Felcman, *Souvislosti územních a státoprávních proměn českého středověkého státu (od 10. století do roku 1526)*, in: Kol., *Cestou dějin: K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové*, CSc., Praha 2007, s. 89-101.

Ondřej Felcman, *Souvislosti územních a státoprávních proměn českého středověkého státu od pozdního středověku do vzniku rakouského císařství*, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, řada C, 7, 2007, s. 39-50.

Pojem české země:

Jedná se o historicko-geografický název použitelný pro všechna období. České země tvoří Čechy, Morava a české Slezsko.

Pojem léno (feudum):

Pozemky nebo úřad s důchody propůjčovány za jistých podmínek osobě ve služebném poměru (leník, man, vazal) za osobní, zejména vojenskou pomoc. Po upevnění královské moci lenní systém ztrácí svůj význam a stává se formálním. Přesto však přžívá, ačkoli symbolizuje jen právní vztah v držení půdy. Svazek lenní závislosti byl zrušen až zákonem z roku 1869. Zrušení bylo vyřešeno výkupem a bývalý vazal se stal svobodným vlastníkem půdy.

Vytváření raně středověkého přemyslovského státu probíhalo **od 9. století** sjednocováním jednotlivých kmenových knížectví. Celý proces byl dokončen v roce **995** vyvražděním Slavníkovců. Po překonání vnitřní krize státu, komplikované mezinárodní situací, se na

² Územní vývoj od roku 1848 bude probrán v rámci kurzu dějin správy, který je zaměřen na období od roku 1848.

počátku 11. století vytvořilo již víceméně trvalé území jádra českého státu. **Od konce 9. století** do roku **1198** je označováno jako knížectví (s výjimkou vlády českých králů Vratislava I. a Vladislava I.).

1019 – k českému státu je natrvalo připojena **Morava**

1182 – 1189 – 1. desintegraci českých zemí – území bylo zásahem římského panovníka Friedricha Barbarossy roztrženo na tři polosamostatné celky, navzájem nesouvisející, ale závislé na císařství: na české knížectví, Markrabství moravské (**1182**) a pražské biskupství (**1187**). Integrita se poté obnovila nejprve nastoupením pražského biskupa Jindřicha Břetislava a poté markraběte Kondráda Oty na český knížecí trůn.

1212 – český stát se stává po vydání Zlaté buly sicilské dědičným královstvím

1256 – trvalou součástí Čech se staly **výběžky Šluknovský a Frýdlantský**, které původně náležely k Budyšínsku

1278 – Rudolf I. Habsburský připojil k Dolnímu Rakousku **Vitorazsko**, které náleželo **od 10. století** k českému knížectví. První polovina území byla ztracena v roce **1179**, druhá polovina byla v roce **1189** udělena českým knížetem v léno.

1278 – 1283 – po smrti Přemysla II. došlo ke **2. desintegraci českého státu** – Rudolf Habsburský získal Markrabství moravské, Ota Braniborský Čechy, královna Kunhuta Opavsko a vratislavský vévoda Kladsko.

1322 – zisk **Chebska** jako zástavy (poprvé v letech 1266-1276, podruhé v letech 1291-1306), v průběhu 15. – 18. století se území Chebska postupně zmenšovalo ve prospěch Bavorska, do poloviny 18. století se však nestalo přímou částí Čech a zachovávalo si charakter říšského území se všemi atributy samostatné země, spojené s českým státem osobou panovníka.

1329 – připojení celé **Horní Lužice** (markrabství), tvořena Budyšínskem (získáno již roku 1319) a Zhořeleckem (zisk 1329)

1335 – k českému státu jsou právně připojena jednotlivá **slezská knížectví** (svídnické a javorské knížectví až roku 1368). Slezsko nebylo jednotným územím. Počátkem 13. století bylo tvořeno dvěma knížectvími, vratislavským a opolským. Ta se však do konce 13. století rozdělila na 17 menších knížectví. V 15. století se od České koruny oddělilo knížectví osvětimské a zátorské. Všechna slezská knížectví si zachovávala samostatnost a netvořila žádný společný státní celek.

1339 – zisk Ašska

1348 – Morava byla rozdělena na tři léna České koruny - Markrabství moravské, olomoucké biskupství a Opavské vévodství. **Opavsko** se začalo osamostatňovat poté, co ho dostal do držení na způsob údelu levoboček Přemysla II. Mikuláš. Po jeho smrti udělil území v

dědičné léno jako samostatné knížectví jeho synovi Mikuláši II. roku 1318 až Jan Lucemburský. Stav byl potvrzen v roce 1348. Po Mikulášově smrti bylo Opavsko rozděleno na Opavsko, Hlubčicko (spojeno roku 1394 opět s Opavskem) a Krnovsko pod vládou rozdílných knížat. Již v tomto období začala obě území inklinovat k ke slezským knížectvím. **Olomoucké biskupství**, tvořené na severovýchodě Moravy komplexem biskupských statků organizovaných lenním způsobem, bylo také státově vyňato z Moravy a jeho pán (olomoucký biskup) byl podřízen jako leník českému králi. Souvislost s Moravou byla zachována tím, že biskup patřil k prvním moravským pánům. Samostatnost olomouckého biskupství výrazněji omezil až Karel VI. v roce 1726. Biskupství bylo podřízeno zemským orgánům a skončila se ražba mince.

1368 – připojení celého území **Dolní Lužice** (markrabství)

Za vlády Karla IV. se začal používat název země Koruny české. Stát se skládal z jedné hlavní země (České království) a ze tří vedlejších zemí, jako lén českého krále (Markrabství moravské, Slezsko, Horní a Dolní Lužice).

1373 – připojeno **Braniborsko** (kurfiřství), již v roce 1415 prodáno Hohenzollernům.

1402 – ztráta **Donínska**, které s přestávkami patřilo českému panovníkovi od 11. století

1412 – **Žitavsko**, původně náležející k Čechám, bylo připojeno k Horní Lužici

1423 – Morava byla jako samostatné markrabství zastavena Albrechtu Habsburskému, k českému státu se navrátila nástupem Albrechta na český trůn v roce 1438 (**3. desintegrace českého státu**).

1478 – 1490 – Markrabství moravské, obojí Lužice a Slezsko byly postoupeny Matyášovi Korvínovi (**4. desintegrace českého státu**). Původní stav byl obnoven po Korvínově smrti.

1526 – české země se stávají součástí habsburské monarchie

Po vydání Obnoveného zřízení zemského (pro Čechy **1627**, pro Moravu **1628**) byl stát jako celek státově oslabován, jednotlivé země byly stále více spravovány přímo z Vídně. Habsburkové získávají dědičný královský titul.

1608 – 1611 – Markrabství moravské získal na základě libeňské dohody bratr Rudolfa II. Matyáš (**5. desintegrace českého státu**). Situace se vyřešila nástupem Matyáše na český trůn.

1620 – Ferdinand II. zastavil Sasku **Horní a Dolní Lužici**, v roce 1623 je postoupil Janu Jiřímu Saskému. V roce 1635 byla zástava pozměněna v dědičné léno. Lužice zůstala nadále formálně korunní zemí, český král však mohl pouze užívat titul a znak Lužice, vyžadovat pomoc proti Turkům a ochraňovat katolické náboženství. Léno bylo naposledy uděleno v roce 1804. Na vídeňském kongresu roku 1815 postoupilo Sasko Dolní Lužici a východní část Horní Lužice Prusku a český král se lenní svrchovanosti nad tímto územím vzdal.

1742 – ztráta **Slezska** a **Kladska** (od 11. století náleželo k českému státu, roce 1462 bylo povýše no na hrabství), Habsburkům zůstalo tzv. české Slezsko, tvořené Těšínskem, větší částí Opavska s Krnovskem a částí Niska.

1749 – v rámci tereziánské centralizace habsburské monarchie byla zrušena právní samostatnost českých zemí jako celku de iure

1782 – markrabství moravské bylo administrativně sloučeno s českým Slezskem v jediný správní obvod se sídlem v Brně.

1804 – v důsledku komplikované mezinárodní situace došlo k vytvoření Rakouského císařství. Od tohoto roku měli panovníci titul rakouského císaře. V rámci monarchie nedošlo ke změně postavení českých zemí.

Od konce 10. století do roku **1806** byly český stát členem středoevropské personální unie států Svaté říše římské, která se od konce 15. století nazývala Svatá říše římská národa německého. Český stát představoval samostatný státní útvar, který byl pouze formálně podřízen římskému panovníkovi. Český panovník nedostával území od římského panovníka, vlastnil ho, pouze si toto vlastnictví nechával potvrzovat. Zlatá bula Karla IV. dořešila vztah českého krále a říše ve prospěch českého státu. Jako říšské léno držel český král pouze svůj čestný úřad arcibiskupa a kurfiřta a na území říše měl přednost před ostatními panovníky. Počínaje Ferdinandem I. byli rakouští Habsburkové již pravidelně korunováni jako římští císaři.

Na vídeňském kongresu, konaném v letech **1814-1815**, byla s definitivní platností potvrzena ztráta všech **zahraničních lén** nacházejících se na německém území. Léna získával krátkodobě už Přemysl Otakar I., trvaleji pak až Jan Lucemburský, a zvláště Karel IV. Šlo o území obklopující v širokém, i když ne v souvislém pruhu Čechy ze západu a jihozápadu. Střediskem těchto lén bylo Plavno, prohlášené za dědičné české léno. Střediskem tzv. Nových Čech, což bylo území kolem Falce a dále na jih, směrem k Norimberku a k Pomohani, byl Sulzbach. Léna byla spojena s českými zeměmi pouze osobou panovníka. Část lén byla odstoupena ještě za vlády Karla IV., další byla ztracena za husitství. Komplex lén byl však poté obnoven a zůstal v lenním svazku až do 18. a počátku 19. století (roku 1742 zanikla braniborská léna, roku 1779 léna v Bavorsku, roku 1805 se František II. i formálně zřekl všech nároků na léna v Bavorsku, Württembersku a Bádensku, roku 1807 zanikla léna míšeňská).

1815 – 1866 – rakouské císařství bylo součástí německého spolku

Slezská knížectví

Pojem slezská knížectví představuje souhrnné označení pro drobné státní útvary nacházející se na území dnešního jižního Polska a na severovýchodě České republiky. Na počátku 13. století tvořila Slezsko knížectví vratislavské a opolské, v němž vládli příslušníci slezské větve polského vládnoucího rodu Piastovců. Obě knížectví se dále štěpila, popř. přeskupovala v menší územní celky, protože každý dospělý kníže měl nárok na vládu a podíl po otci. Dohromady všechna knížectví zabírala území, které bylo o něco větší než Morava, a netvořila žádný společný státní útvar. Janu Lucemburskému se podařilo většinu z nich získat jako léno, což postupně uznali smluvně i polští panovníci. Za Karla IV. se slezská knížectví stala v roce 1348 součástí zemí Koruny české. Jmenovitě se jednalo o knížectví Břežské, Bytomské, Hlohovské, Lehnické, Minsterberské, Niské, Olešnické, Opavské, Opolské, Osvětimské, Ratibořské, Stěnavské, Těšínské, Vratislavské, Zaháňské a Zátorské. Sňatkem získal Karel IV. v roce 1368 ještě Svídnicko a Javorsko. Mezi slezská knížectví bylo od 2. poloviny 15. století počítáno také Kladsko, které bylo do té doby součástí Českého království. Při vymření domácího knížecího rodu v některém z knížectví se stával český král přímým vládcem a jeho vláda zde byla vykonávána prostřednictvím jeho zástupce (hejtmana). Tato knížectví se označují jako bezprostřední. V ostatních knížectvích vládla místní knížata jako leníci českého krále. Kolem poloviny 15. století zrušila spojení s českým králem knížectví zátorské a osvětimské a poddala se lenní svrchovanosti polského panovníka. Tato dvě území také následně Polsko odkoupilo. Opětovné postupné centralizaci Slezska napomohl Matyáš Korvín, který v době bojů s Jiřím z Poděbrad slezská knížectví obsadil a omezil suverénní moc místních knížat ustanovením úřadu vrchního slezského hejtmana.

Slezská knížectví, která se proměňovala vnitřně i územně, si zachovala svazek s českým státem až do 18. století. Většina Slezska poté připadla v důsledku války o dědictví rakouské a sedmileté války Prusku. České Slezsko, později nazývané Rakouské Slezsko, tvořilo od roku 1742 Těšínské knížectví, Krnavské knížectví, Opavské vévodství (bez Hlučínska), část Niského knížectví, nově vzniklé Bílské knížectví, Vidnavské knížectví a ještě některá menší panství.

Úkoly k procvičování

Charakterizujte územní vývoj českého státu v době středověku.

Charakterizujte územní vývoj českého státu v raném novověku.

Charakterizujte územní vývoj českého státu v letech 1740–1848.

Charakterizujte jednotlivé desintegrace českého státu a vysvětlíte příčiny, které je způsobily.

Doporučení:

Využívejte při výuce mapové zpracování územního vývoje. Doporučen je např.: Eva Semotanová – Jiří Cajthaml, *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014.

Lze též využívat mapová zpracování nacházející se v přílohové části publikace: Jan Janák – Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

3/ Vybrané pojmy ze státní správy do roku 1848

Základním cílem tohoto tematického celku je seznámení se základními pojmy z oblasti státní správy, jmenovitě nejvyššími zemskými úředníky v Čechách a na Moravě. Podrobněji bude státní správa do roku 1848 probírána v navazujícím kurzu bakalářského oboru se specializací na pomocné vědy historické a archivnictví.

Doporučená literatura:

Jan Janák - Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 9– 171, kde jsou v rámci bibliografických příloh odkazy na další literaturu k tématu.

Karel Malý a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997.

Karel Malý – Florian Sivák, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918*, Jinočany 1993.

Nejvyšší zemské, posléze zeměpanské úřady

Nejvyšší zemské úřady zastávali jak v Čechách, tak i na Moravě nejvyšší zemští úředníci. Jejich počet se zvýšil v době pohusitské. Již ve volební kapitulaci Zikmunda Lucemburského se uvádí, že tyto posty nesmějí zastávat cizinci. První dohoda o obsazování českých nejvyšších zemských úřadů pochází z roku 1437. Podle ní byl panovníkem volně obsazován úřad nejvyššího purkrabího. Příslušníci panského stavu se mohli ucházet o úřady nejvyššího zemského komorníka a sudího, rytířům bylo vyhrazeno místo nejvyššího zemského písaře. Postupně se mezi zemské úředníky zařadily i další posty. Nejprve to byl nejvyšší maršálek, od roku 1453 hofmistr království českého, posléze označovaný jako nejvyšší hofmistr. Kancelářský úřad zastávali od roku 1471 trvale páni, podkomořský od roku 1486 rytíři. Za vlády Jiřího z Poděbrad se řada českých zemských úředníků rozšířila o dva karlštejnské purkrabí, jejichž úřad vykonávali pán a rytíř. První poradník nejvyšších českých zemských úředníků pochází z roku 1497 a zmiňuje nově úřad purkrabího Hradeckého kraje, který zastával rytíř. Další poradník je z roku 1549. V něm je nově zařazen post dvorského sudího. Celkem tedy působilo v Čechách 12 nejvyšších zemských úředníků (8 z pánů, 4 z rytířů), jejichž pořadí podle významnosti bylo následující: nejvyšší purkrabí, nejvyšší hofmistr, nejvyšší maršálek, nejvyšší zemský komorník, nejvyšší zemský sudí, nejvyšší

kancléř, dvorský sudí, nejvyšší zemský písař, podkomoří, dva purkrabí karlštejnští, purkrabí Hradeckého kraje. V této době jmenoval nejvyšší zemské úředníky král. Vladislavské zřízení zemské zakázalo předchozí praxi, kdy se šlechtici sami o úřad ucházeli. Na jmenování do úřadu se však stavy podílely prostřednictvím královské rady, která již v 16. století rozhodovala o navrženém kandidátovi v tajném hlasování. Ještě dodejme, že pro výkon běžné agendy měli nejvyšší zemští úředníci své zástupce, kterými byli tzv. menší zemští úředníci (např. komorník menšího práva, sudí menšího práva, dva menší písaři).

Mezi moravské nejvyšší zemské úředníky patřili tři páni (moravský zemský hejtman, nejvyšší zemský komorník a nejvyšší zemský sudí) a tři rytíři (hofrychtěř, podkomoří a nejvyšší zemský písař). Do roku 1625 byl mezi ně počítán také nejvyšší maršálek, na Moravě označovaný jako český maršálek. Zástupcem markraběte byl moravský zemský hejtman.

Nejvyšší zemští úředníci představovali nejvlivnější část zemských sněmů, zastávali místa na zemském soudu, tvořili základ královské rady a za panovníkovy nepřítomnosti v zemi vládli jako místodržící (zástupná vláda).

Po vydání Obnoveného zřízení zemského zůstal počet nejvyšších zemských úředníků, nyní označovaných jako královští nejvyšší zemští úředníci, zachován, dva posty purkrabích karlštejnských nahradili prezident apelačního soudu a prezident české komory, zařadili se však již na 8. a 9. místo. Při nástupu do úřadu přísahali královští nejvyšší zemští úředníci pouze králi a jeho dědicům, již ne také stavům. Ze starší stavovské praxe se dochovala pouze zásada, podle níž byly jednotlivé úřady vyhrazeny jen příslušníkům buď panského nebo rytířského stavu. Nově byli úředníci jmenováni do úřadu na pět let, nikoli již doživotně. Poté mohli být znovu do úřadu jmenováni na dalších pět let. Nejvyšší purkrabí, nejvyšší hofmistr, nejvyšší maršálek, nejvyšší zemský komorník, nejvyšší zemský sudí, dvorský sudí, prezident apelačního soudu, nejvyšší zemský písař, podkomoří a purkrabí Hradeckého kraje patřili až do roku 1748 mezi členy místodržitelského kolegia. Po zrušení místodržitelství v roce 1749 působili nejvyšší zemští úředníci v rámci konsesu královských nejvyšších zemských úředníků. V roce 1763 byli začleněni do nově zřízeného českého gubernia. Zlomem v jejich existenci je provedení soudní reformy Josefem II. v roce 1783, kdy zanikl soudní senát českého gubernia. Všechna jejich další působnost tím skončila. Úřady povětšinou klesly na čestné posty, popř. byla jejich jména přenesena na nové úřední funkce, které již měly zcela byrokratický charakter. Podobný osud postihl i moravské nejvyšší zemské úředníky.

Nejvyšší purkrabí

S úřadem purkrabího se setkáváme po zániku hradské soustavy, kdy se na královských nebo i na šlechtických hradech objevuje úředník tohoto označení. Analogicky se s ním setkáváme i v případě Pražského hradu. Jednalo se o úředníka, nástupce kastelána, který byl správcem a vojenským velitelem hradu a současně mu také příslušelo soudnictví v obvodu hradu. Tyto funkce zastával i purkrabí Hradu, jehož úřad nabýval na důležitosti s vzestupem významu panovnické rezidence. Proto se nakonec tento purkrabí stává zástupcem panovníka, a to jako velitel vojenské hotovosti, výkonná osoba na zemském soudě, ochránce veřejného pořádku v zemi. Předsedal také purkrabskému soudu, který měl na starosti především spory o dlužní listiny a škody z dluhů plynoucí. Pouze před tímto soudem mohli do 16. století židé žalovat šlechtice kvůli dluhům. Od konce 13. století nabývá úřad purkrabího Pražského hradu postupně na významu, až dosáhne postu nejvýznamnějšího zemského úředníka. Mezi zemské úředníky přitom patřil až od 14. století. Jeho úřad zastávali nejvýznamnější představitelé panského stavu (např. v letech 1570-1592 Vilém z Rožmberka, bratr posledního představitele tohoto rodu, známého Petra Voka).

Podle Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 je jmenován předsedou českého zemského sněmu, českého zemského soudu a předsedou místodržitelské rady, tj. prvním místodržícím. Se zřízením stavovského zemského výboru v Čechách stanul v jeho čele. Po zrušení místodržitelského kolegia v roce 1748 se stal vedoucím představitelem konsesu královských nejvyšších českých zemských úředníků. V roce 1763 vzniklo české gubernium a nejvyšší purkrabí v něm zaujal v roce 1764 místo prezidenta. V této pozici setrval i po soudních reformách Josefa II. v roce 1783. Současně vykonával až do roku 1861 funkci ředitele českého stavovského zemského výboru.



Budova Nejvyššího purkrabství na Pražském hradě³

³<https://www.google.cz/search?q=nejvy%C5%A1%C5%A1%C3%AD+purkrabstv%C3%AD+pra%C5%B5%C3%A9ho+hradu&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjEsse8-8LXAhXJKJoKHTQVB5IQsAQIYg&biw=1600&bih=1134#imgsrc=UyOLeHNReZnTkM>; cit. 16. 11. 2017.

Nejvyšší hofmistr

Úřad hofmistra je v pramenech poprvé doložen roku 1269 a do poloviny 14. století se s ním setkáváme spíše ojediněle. Původní náplní této funkce byla organizace královského dvora, hofmistr byl jakýmsi jeho představeným. Teprve za vlády Karla IV. se stává hofmistr důležitým úředníkem, skutečným prvním činitelem dvora. Výjimečně se už v této době setkáváme s rozdělením hofmistrovské funkce na dvorského úředníka pečujícího o chod dvora a na nejvyššího hofmistra, důležitého královského úředníka. Pro úplnost dodejme, že i při moravském markraběcím dvoru působil vlastní hofmistr, který je prvně zmiňován v roce 1358 a jehož vliv zůstal omezen jen v prostředí markraběcího dvora.

Od roku 1453 patřil hofmistr mezi zemské úředníky. O pět let později, v roce 1458, došlo k rozdělení této funkce na nejvyššího hofmistra království českého, který byl jako zemský úředník předsedou komorního soudu, a na dvorského hofmistra královského dvoru. V hierarchii nejvyšších českých zemských úředníků z let 1497, 1549 a podle Obnoveného zřízení zemského byl jmenován na druhém místě. Jeho post zastával vždy pán. Nejvyšším hofmistrem byli např. Vilém z Pernštejna (1488-1514), nejvýznamnější člen tohoto panského rodu, který na svých panstvích hospodařil ve vlastní režii, Karel Münsterberský (1523-1536), vnuk Jiřího z Poděbrad, či Adam ml. z Valdštejna (poprvé 1611-1619, podruhé po bitvě na Bílé hoře), strýc Albrechta z Valdštejna.

Až do roku 1748 byl členem místodržitelského kolegia a jedním místodržících, poté členem konsensu královských českých nejvyšších zemských úředníků. V roce 1763 byl tento konsensus začleněn do nově utvořeného českého gubernia, jehož soudní senát ukončil činnost po soudní reformě Josefa II. v roce 1783. Ve stejném roce byl také zrušen komorní soud. Nejvyšší hofmistr se poté stal až do roku 1790 předsedou nově zřízeného apelačního soudu, který sídlil v Praze. Poté byl vystřídán prezidentem a dále se s tímto titulem již nesetkáváme.

Nejvyšší maršálek

Úřad nejvyššího maršálka, zmiňovaný podle pořadí nejvyšších českých zemských úředníků z roku 1497, 1549 a 1627 na třetím místě, má své počátky v závěru první poloviny 12. století, kdy se v pramenech poprvé objevuje hodnost maršálka, který měl na starosti panovnické stáje. Už v době svého vzniku se jednalo o významný post, neboť koně byly důležitým dopravním prostředkem i nezbytnou součástí válečné výzbroje. Maršálkova původně dvorská funkce se postupně přeměnila ve stavovskou a začínáme se setkávat

s titulem nejvyšší maršálek. Od roku 1308 byl děděn v rodě pánů z Lipé, kteří o tento post přišli po bitvě na Bílé hoře v roce 1620. Poté úřad drželi až do vymření jejich rodu páni Berkové. S nimi dědičnost spojená s úřadem nejvyššího maršálka skončila a funkce již byla obsazována volně.

Při úřadu nejvyššího maršálka se konstituoval šlechtický soud pro příslušníky panského stavu řešící záležitosti šlechtické cti. Do roku 1625 byl nejvyšší maršálek, označovaný též jako český, uváděn jako druhý nejvýznamnější moravský zemský úředník. Společná působnost pro Čechy i Moravu byla způsobena přesídlením pánů z Lipé na jižní Moravu ve 14. století. Po bělohorských událostech se působnost úřadu omezila jen na České království. Do roku 1748 byl nejvyšší maršálek členem místodržitelského kolegia a jedním z místodržících. Poté patřil do konsensu nejvyšších zemských úředníků, který byl v roce 1763 začleněn do nově vzniklého českého gubernia. Po zrušení soudního senátu českého gubernia v roce 1783 se stává nejvyšší maršálek čestným postem. S titulem českého zemského maršálka se ovšem setkáváme i nadále, neboť stál od roku 1861 v čele českého zemského sněmu, svolávaného panovníkem, ale zahajovaného, řízeného a uzavíraného maršálkem, kterého jmenoval panovník. Současně maršálek předsedal českému zemskému výboru, který ukončil své působení v roce 1913.

Nejvyšší zemský komorník

Komorník je v Čechách prvně doložen v polovině 12. století. Jeho původní funkcí bylo opatrovat knížecí skvosty, šaty a hotové peníze. Posléze se stal správcem knížecí komory, která měla na starosti panovníkovy finanční důchody (příjmy). Nezanedbatelnou část tvořily poplatky pocházející ze soudních pokut, proto se s komorníkem záhy setkáváme i na pražském knížecím soudě. Obdobné funkce komorníků byly zastoupeny v době trvání hradské soustavy i na ostatních knížecích hradech. Komorník působící na Pražském hradě je však svým významem značně předčil. Titul nejvyšší komorník se prvně objevuje v letech 1177-1178. Ještě dodejme, že pojmem komorník byli označováni též komorníční poslové.

S postupným poklesem přímých panovníkových poddaných klesal i význam hradských komorníků, kterým se ztenčovaly příjmy ze soudních pokut. Tento proces zasáhl i kompetenci nejvyššího komorníka, jehož těžiště činnosti se naopak přesunulo do soudní oblasti. Stal se úředníkem, který vybíral pro panovníka poplatky ze soudních pokut na centrálním dvorském, později zemském soudě. V souvislosti s touto proměnou došlo postupně také k přeměně původně dvorského úředníka na úředníka zemského. Ve 13. a na začátku 14. století pravděpodobně nejvyšší komorník předsedal zemskému soudu, nebyl-li přítomen panovník.

Na Moravě se s pojmem komorník zprvu setkáváme v případě komorníků údělných hradů. Období neobsazení markraběcího postu mělo za následek nevytvoření centrálního markraběcího úřadu a funkce komorníka zde zanikla počátkem 14. století v úřadě hejtmana. Dalšími úředníky, kteří nesli označení komorník, byli komorníci působící při provinčních soudech, posléze jen při moravském zemském soudu. Protože se místo konání soudu střídalo mezi Brnem a Olomoucí, byli až do roku 1493 i dva nejvyšší zemští komorníci, olomoucký a brněnský, poté se oba úřady sloučily. Úřad vždy zastával příslušník panského stavu. V roce 1726 se stal moravský nejvyšší komorník členem královského tribunálu. Soudní reforma Josefa II. v roce 1783 však znamenala zlom v jeho působení. Od roku 1790 vedl brněnský apelační soud prezident, kterým byl obvykle právě nejvyšší komorník.

S obsazováním úřadu nejvyššího komorníka to bylo v době jeho existence podobné i v Čechách. Protože pořadníky nejvyšších českých zemských úředníků z let 1497, 1549 a 1627 jmenují nejvyššího komorníka na čtvrtém místě, byl o tento post vždy mezi pány zájem. Tento úřad zastával v letech 1623-1628 např. Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, který patřil mezi místodržící svržené v květnu 1618 z oken Pražského hradu (tzv. 3. pražská defenestrace). V roce 1783 se stal úřad nejvyššího komorníka v Čechách již jen čestnou funkcí.

Nejvyšší zemský sudí

Se sudím se setkáváme již v době knížecí, kdy patřil mezi dvorské úředníky. V pramenech je tento prozatím dvorský sudí poprvé uváděn až k roku 1170, kdy již vystupuje jako osoba zastupující knížete v soudnictví v centrální rovině. Pod nátlakem šlechty se v letech 1260-1270 vytvořil nový královský soud, který se později začal nazývat soud zemský. Projednávaly se na něm záležitosti svobodných šlechtických statků a trestní kauzy šlechty. Soudních jednání se účastnil i králův sudí, dříve uváděný jako dvorský (naposledy v roce 1260), nově označovaný jako soudce zemský (poprvé již v roce 1244). Původní kompetence sudího postupně přešly na specializované královské úředníky (podkomoří spravoval královská města, královské leníky začal soudně spravovat od 30. let 14. století nový dvorský soud, duchovenstvo a jejich poddaní přešli pod církevní soudy).

Původně vedl až do 14. století soudní jednání na zemském soudě panovník. Ve 13. a na počátku 14. století pravděpodobně zastupoval nepřítomného panovníka zemský komorník. Předsednictví na zemském soudě přešlo na zemského sudího až v pokročilejším 14. století. Podle pořadí nejvyšších českých zemských úředníků z let 1497, 1549 i podle Obnoveného

zřízení zemského z roku 1627 byl jmenován na pátém místě s uvedením, že post má být obsazován pánem.

Na Moravě se se zemským sudím setkáváme až v roce 1348, když nechal Karel IV. zřídit v Moravském markrabství zemský soud, který zasedal střídavě v Brně a v Olomouci. Proto v praxi také působili dva zemští sudí, olomoucký a brněnský. I jejich místa zaujímali představitelé panského stavu. Teprve roku 1493 byly oba úřady sloučeny v jeden.

Po uskutečnění soudní reformy Josefa II. v roce 1783 stanuli jak český, tak i moravský zemský sudí jako prezidenti v čele nově koncipovaných zemských soudů, sídlících v Praze a v Brně. Jednalo se již o soudy zeměpanské a byrokraticky organizované. Staly se první instancí především pro osoby privilegované (šlechtu, duchovenstvo, obyvatele královských měst apod.) pro záležitosti fisku (státní pokladny), pro všechny záležitosti týkající se desk zemských a některé další záležitosti a osoby.

V Čechách působili jako nejvyšší zemský sudí např. Zbyněk Zajíc z Hazmburka (1457-63) či Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1570), který mj. jako první v Čechách objevil kamenné uhlí.



Zasedání českého zemského soudu v roce 1564⁴

⁴ https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%BD_zemsk%C3%BD_soud, cit. 17. 11. 2017.

Nejvyšší (dvorský) kancléř

Za vlády Soběslava I. (1125-1140) se poprvé v pramenech vyskytuje označení důležitého úřadu kancléře, který byl jako jediný v té době při obsazování vázán na gramotnost a znalost latiny, po dlouhou dobu mezinárodního jazyka. Proto nepřekvapí, že se na postu kancléře střídaly osoby pocházející z církevního prostředí - proboštové pražský, litoměřický a vyšehradský. Od roku 1225 se nakonec stával kancléřem probošt vyšehradský (do roku 1419). Úkolem kancléře bylo zodpovídat za obsah listin vydávaných panovníkovým jménem, díky svému vzdělání byl kancléř panovníkovi rádcem a důvěrníkem, často byl využíván i v diplomatických záležitostech. Spojením dvou funkcí, světské a církevní, však postupně docházelo k tomu, že ve skutečnosti vedl kancelář některý z vedoucích notářů, zatímco kancléř představoval jen čestnou funkci. Za Karla IV. se začal pro něho používat titul kancléř království (čestná funkce), kancelář však vedl kancléř králův. Navíc byl-li panovník nejenom českým králem, ale i panovníkem v Říši, fungovala česká královská kancelář i jako kancelář říšská. Za husitských válek suplovala roli královské kanceláře staroměstská kancelář. Královská kancelář byla v pohusitské době opět obnovena. Prvním světským kancléřem se stal Kašpar Šlik, který proslul mj. falšováním listin ve prospěch svého rodu.

Dvojkolejnost čestného a skutečného úřadu skončila v roce 1471. Podle pořadí nejvyšších českých zemských úředníků z roku 1497 a 1549 byl jmenován na 6. místě a jeho post zastávali příslušníci panského stavu. Za Rudolfa II. se rozšířily kompetence kanceláře o soudní záležitosti. Navíc kancelář začala vyřizovat některé záležitosti sama. V tomto smyslu se stala skutečným správním úřadem.

Ač jmenován podle Obnoveného zřízení zemského opět na 6. místě mezi nejvyššími českými zemskými úředníky, stal se kancléř nejdůležitějším úředníkem v zemích České koruny a kancelář byla označována jako nejvyšší soudní a správní úřad pro české země. Od roku 1624 sídlila kancelář, nyní již označovaná jako česká dvorská kancelář, také trvale ve Vídni. Kancléř, mající přístup k panovníkovi, se stal zárukou státní svébytnosti českého státu, neboť se i nadále podílel na vydávání listin týkajících se tohoto území. Právní samostatnost českých zemí končí v podstatě s likvidací kanceláře v roce 1749.

Dvorský sudí

V době fungování hradské soustavy v Čechách a na Moravě se na knížecích hradech setkáváme od doby Vladislava II. se sudím. Složení úřednictva bylo na jednotlivých hradech obdobné, a proto se se sudím setkáváme i na Pražském hradě. Tento pražský sudí si vzhledem k vzrůstajícímu významu panovnického sídla získal titul dvorský sudí. V pramenech je poprvé

zmiňován až v roce 1170. Na rozdíl od některých jiných dvorských funkcí vyžadoval tento post již určitou odbornost, neboť sudí zastupoval nepřítomného panovníka v soudnictví pro celou zemi a měl na starosti i vyřízení všech záležitostí, které si král vyhradil imunitami a velkým privilegiem církevním úřadům v Čechách z roku 1222 ke konečnému rozhodnutí. Navíc dvorskému sudímu podléhali osoby přímo poddané králi a příslušníci panovnického dvora. Od poloviny 13. století se začal dvorský sudí přeměňovat na zemského sudího, působícího na nově se ustanovujícím královském soudu, nazývaným posléze soud zemský.

Znovu se s dvorským sudím setkáváme od 30. let 14. století, kdy vznikl za Jana Lucemburského dvorský soud pro osoby a statky v přímé závislosti na panovníkovi, tj. pro jeho přímé služebníky, rychtáře královských měst, lenní záležitosti a majetkové kauzy církevních statků, které byly založeny z popudu panovnického, a vztahovala se proto na ně zakladatelská práva. Dvorský soud převzal postupy soudního řízení zemského soudu a jeho agenda byla zaznamenávána do desk dvorských. Za vlády Karla IV. fungoval dvorský soud i jako odvolací instance pro Falc a Lužici. V 15. století bylo možné se od dvorského soudu odvolat k soudu zemskému. Za Jagellonců řešil dvorský soud jen záležitosti lenní a odúmrti, tj. „spadnutí“ půdy na vrchního vlastníka půdy v případě vymření rodiny po meči nebo při porušení věrnosti leníka. Od roku 1499, kdy se Vladislav Jagellonský vzdal práva odúmrti, působil dvorský soud již jen jako nejvyšší lenní (manský) soud.

Mezi nejvyšší české zemské úředníky se nejvyšší dvorský sudí dostal až roku 1549 a zařadil se na 7. místo. Post byl obsazován vždy příslušníkem panského stavu. Jako předseda manského soudu je na 7. místě zmiňován i v Obnoveném zřízení zemském z roku 1627. Konec činnosti dvorského sudího způsobila soudní reforma Josefa II. z roku 1783, kdy zanikl také dvorský soud.

Nejvyšší zemský písař

Vedle králova, později zemského sudího a komorníka se u nově utvářejícího královského, posléze zemského soudu z let 1260-1270 objevuje písař, který vedl písemné záznamy (tzv. registra regalia, pozdější desky zemské) o soudních jednáních. Ze 13. století se však dochoval jen výpis z desk z roku 1287. Z počátku byl úřad obsazován duchovními, od roku 1437 příslušníky rytířského stavu. Tento stav potvrdila i dohoda mezi panským a rytířským stavem z roku 1497, kde byl písař jmenován na 8. místě. Stejně tomu bylo i podle ustanovení z roku 1549. Podle Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 se posunul na 10. příčku. Do roku 1748 patřil mezi členy místodržitelského kolegia a byl jmenován jedním z místodržících. Následně se stal s ostatními nejvyššími zemskými úředníky roku 1749

členem konsesu královských českých nejvyšších zemských úředníků, kteří poté byli začleněni do českého gubernia.

Obdobná funkce se konstitovala i na Moravě, kde byl roku 1348 zřízen podle českého vzoru moravský zemský soud, který zasedal střídavě v Olomouci a v Brně. Od roku 1351 ovšem působil již jen jeden písař, který se v roce 1373 zařadil mezi moravské zemské úředníky. Na základě dohody z roku 1523 byl úřad vyhraněn vždy příslušníkovi rytířstva. Tento stav potvrdilo i Obnovené zřízení zemské z roku 1628. Od roku 1726 se objevuje s ostatními moravskými nejvyššími zemskými úředníky jako člen moravského královského tribunálu.

Po uskutečnění soudní reformy Josefa II. z roku 1783 se stal nejvyšší zemský písař ředitelem úřadu desk zemských, kde setrval až do zániku monarchie. Moravský nejvyšší zemský písař nastoupil do funkce zástupce prezidenta zemského soudu v pozici prvního rady.

Nejvyšším zemským písařem v Čechách byl např. Smil Flaška z Pardubic a Rychmburku, synovec pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic a český básník, či Aleš Vřešťovský z Rýzmburka (1437-1442), jeden ze zakladatelů husitského svazu orebitů a posléze přední člen Žižkova východočeského a později sirotčího svazu.



Desky zemské⁵

Podkomoří

Nejstarší zmínku o podkomořím máme z roku 1185, v první polovině 13. století se jedná již zcela o osobu nezávislou na komorníkovi. Jeho činnost však můžeme na základě pramenů postihnout až po polovině 13. století. Jeho úkolem bylo opatřovat hotové peníze z měst a klášterů založených panovnickým počinem. Z královských měst šly panovníkovi poplatky ze soudních pokut, městský census (pravidelná pozemková daň), při zakládání města od lokátora tzv. arha (jednorázová značná suma peněz za povolení město vysadit) a od padesátých let 13.

⁵ https://cs.wikipedia.org/wiki/Zemsk%C3%A9_desky, cit. 17. 11. 2017.

století v případě potřeby, od 70. let 14. století pravidelně tzv. speciální berně. Kláštery panovnického založení odváděly tzv. ostrožné, což byla suma peněz dávaná panovníkovi v případě nástupu nového opata či probošta). Na přelomu 13. a 14. století získal podkomoří také správní funkce ve městech. Zastával vrchní dohled nad městskou samosprávou (potvrzoval členy městské rady) a vyřizoval odvolání ke králi, obojí při svých každoročních návštěvách, kdy si také vyzvedal vybrané finance určené panovníkovi. Soudní kompetenci převzal posléze hofrychtěř, zmiňovaný v pramenech poprvé roku 1337, který pocházel z měšťanských řad. V průběhu 14. století začíná podkomořský úřad v Čechách nabývat rysů zemského úřadu.

Na Moravě je první doklad o podkomořím moravského markraběte z roku 1226. Úřad fungoval i v době neobsazení markraběcího postu a byl i přes menší počet moravských královských měst důležitým úřadem. Podobně jako v Čechách spravoval kláštery panovnického založení. Další z jeho kompetencí bylo zastupovat měšťanské věřitele ve sporech se šlechtou na moravském zemském soudu. Na Moravě si podkomoří zachoval až do husitství charakter markraběcího úředníka.

Za husitských válek se podkomořského úřadu v Čechách zmocnila Praha a jmenovala roku 1422 podkomořím Kostku z Postupic. Došlo tak k proměně náplně této funkce, z úředníka nad městy se stal úředník ve službách měst. V pohusitské době zastával funkci podkomořního měšťan Starého Města pražského, od roku 1486 výlučně již jen příslušníci rytířského stavu. Podle pořadí nejvyšších českých zemských úředníků z roku 1497 byl jmenován na 9. místě. Podle Obnoveného zřízení zemského obsadil 11. místo. V pobělohorském období mu náležel podle instrukce z roku 1688 vrchní dozor nad hospodářskými, veřejnými a policejními záležitostmi všech měst. Potvrzování rad se již většinou praktikovalo písemnou formou. Soudní dohled přešel v roce 1548 v Čechách na apelační soud, na Moravě v roce 1636 na moravský královský tribunál. V roce 1726 byl moravský podkomoří začleněn společně s ostatními moravskými nejvyššími zemskými úředníky do moravského královského tribunálu. V Čechách byl podkomoří do roku 1748 členem místodržitelského kolegia a jedním z místodržících, poté konsensu královských českých nejvyšších zemských úředníků, kteří byli v roce 1763 začleněni do českého gubernia. Moravští nejvyšší zemští úředníci se stali součástí moravského gubernia v roce 1764. Po zrušení soudního senátu českého i moravského gubernia v roce 1783 si podkomoří ještě uhájili na krátkou dobu alespoň dohled nad hospodářstvím královských měst. Poté se již jednalo jen o titulárně čestnou funkci.

Za zmínku stojí také existence královnina podkomořího, kteří z počátku přebíral funkci od královského podkomořího, když královna měla ve svém držení věnná města. Od roku 1603 držel královnin podkomoří kontinuálně úřad i v době, kdy nebyla žádná královna.

Purkrabí karlštejnští

Původně zastával tento úřad jeden úředník, který měl na starosti správu, bezpečnost a vojenské záležitosti hradu Karlštejna a k němu náležejícího okolí. Od druhé poloviny 15. století, za vlády Jiřího z Poděbrad, začali tuto funkci zastávat dva úředníci, jeden pán a jeden rytíř. Jejich hlavním úkolem bylo ochraňovat české korunovační klenoty uložené na Karlštejně. Podle hierarchie nejvyšších českých zemských úředníků z roku 1497 a 1549 byli uváděni na 10. a 11. místě. Jejich úřad byl zrušen v roce 1625 poté, co byly české korunovační klenoty umístěny v chrámu sv. Víta. Na jejich místo mezi nejvyššími českými zemskými úředníky se poté dostali prezident apelačního soudu a prezident české komory. Druhým purkrabím karlštejnským byl např. za Friedricha Falckého Otta Jindřich z Losu, popravený 1621 na Staroměstském náměstí v Praze.

Purkrabí Hradeckého kraje

Úřad purkrabího Hradeckého kraje se objevil v pohusitské době patrně jako důsledek významné politické úlohy, kterou Hradecko sehrálo po roce 1434. Mezi nejvyšší české zemské úřady se dostal poprvé po uzavření dohody mezi pány a rytíři v roce 1497 a napříště zastával tento úřad vždy rytíř, bezpochyby jako důsledek silného vlivu nižší šlechty v Hradeckém kraji. Podle hodnostního pořadí českých nejvyšších zemských úředníků z výše uvedeného roku, z roku 1549 i podle Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 byl uváděn na 12., nejnižším místě. Až do roku 1748 byl členem místodržitelského kolegia a jedním z místodržících. Úřad zastával např. za vlády Friedricha Falckého Bohuslav z Michalovic, popravený v roce 1621 na Staroměstském náměstí.



Budova bývalého purkrabství Hradeckého kraje⁶

Prezident apelačního soudu

Jedná se o nejvyššího představitele apelačního (odvolacího) soudu, označovaného též Radou nad apelacemi, který byl ustanoven Ferdinandem I. 20. ledna 1548 v Praze. Vždy si uchoval charakter výlučně královského soudu, který se při svém rozhodování řídil zásadami římského práva. Členové soudu, zástupci stavů, byli jmenováni panovníkem. Vedle prezidenta, který byl vybírán z panského stavu, se jednalo o 13 radů (pán, 3 rytíři, 4 měšťané, 4 doktoři práv), kteří svou práci vykonávali již jako své povolání a na soud docházeli 4x týdně. Původní myšlenka byla, aby soud fungoval jako odvolací soud pro rozhodnutí všech soudů v zemích Koruny české, současně měl dávat na požádání i odborné rady. Prosadil se však jen zprvu jako odvolací soud pro potrestaná česká města z protihabsburského povstání 1546-47. Koncem 16. století se rozšířila jeho působnost i na města moravská, roku 1611 na všechna česká. Svou působnost současně prosadil i u slezských a lužických městských soudů, dále u hornolužického zemského soudu a u soudů bezprostředních (tedy v přímém držení panovníkově) slezských knížectví.

Na základě vydání Obnoveného zřízení zemského se zařadil prezident apelačního soudu mezi královské nejvyšší zemské úředníky a byl mezi nimi podle významu jmenován na 8. místě. V době pobělohorské se stal také členem místodržitelské kanceláře, která sídlila na Pražském hradě a jejíž úředníci vyřizovali správní agendu, část vojenských záležitostí a

⁶[https://www.google.cz/search?biw=1600&bih=1134&tbm=isch&sa=1&ei=h3MNRb7NOLCgAaJiKuwCA&q=m%C4%9Bstsk%C3%A1+hudebn%C3%AD+s%C3%AD%C5%88+hradec&oq=m%C4%9Bstsk%C3%A1+hudebn%C3%AD+s%C3%AD%C5%88+hradec&gs_l=psy-ab.3..0j0i24k1.12624.17226.0.17627.26.26.0.0.0.210.2852.15j9j1.25.0...0...1.1.64.psy-ab..1.25.2850...0i67k1.0.xQw16wNVUfw#imgsrc=8h85DdF507f13M](https://www.google.cz/search?biw=1600&bih=1134&tbm=isch&sa=1&ei=h3MNRb7NOLCgAaJiKuwCA&q=m%C4%9Bstsk%C3%A1+hudebn%C3%AD+s%C3%AD%C5%88+hradec&oq=m%C4%9Bstsk%C3%A1+hudebn%C3%AD+s%C3%AD%C5%88+hradec&gs_l=psy-ab.3..0j0i24k1.12624.17226.0.17627.26.26.0.0.0.210.2852.15j9j1.25.0...0...1.1.64.psy-ab..1.25.2850...0i67k1.0.xQw16wNVUfw#imgsrc=8h85DdF507f13M;); cit. 16. 11. 2017.

některé soudní věci. Prezident apelačního soudu byl členem místodržitelské kanceláře i těsně před jejím zánikem v roce 1748.

Na Moravě byl apelační soud zřízen až roku 1753. Svou činnost ukončily oba soudy po uskutečnění soudní reformy Josefa II. v letech 1783-87, kdy se v rámci trojinstančního systému soudů objevují ve druhé instanci, ovšem vybudované na nových základech.

Prezident české komory

Prezident byl nejvyšším představitelem české královské komory, zřízené v roce 1527. Zpočátku byl v jejím čele nejvyšší (starší) rada, od roku 1548 již prezident. Po vydání Obnoveného zřízení zemského se stal prezident české komory 9. královským nejvyšším zemským úředníkem. Mohl být vybírán z panského i rytířského stavu. Stal se také členem místodržitelské kanceláře.

Moravský zemský hejtman

Úřad moravského zemského hejtmána, nejvýznamnějšího zemského úředníka na Moravě, vybíraného z panského stavu, se vyvinul z osoby zastupující v Markrabství moravském nepřítomného panovníka. Trvale se s ním setkáváme od roku 1298. V jeho pravomoci byla zpočátku v podstatě veškerá veřejná správa včetně finančních záležitostí, mimo jeho působnost stály jen lenní záležitosti, tj. ty, které vyplývaly z právního vztahu mezi panovníkem, na Moravě markrabětem, a jeho leníky. Předsedal nejen panskému stavu na moravském zemském sněmu, ale i sněmu celému a také moravskému zemskému soudu. Po založení moravského královského tribunálu v roce 1636 stanul v jeho čele. Po soudních reformách Josefa II. v 80. letech 18. století vedl po určitou dobu i apelační (odvolací) soud sídlící v Brně. Od roku 1686 byl čelním představitelem moravského zemského výboru a společně s předsednictvím na moravském zemském sněmu v těchto úřadech, které prošly s ohledem na pronikavé změny uvnitř monarchie určitým vývojem, setrval až do zániku habsburského soustátí.

Nejvyšší hofrychtěř

Po polovině 14. století se po obnovení markrabství na Moravě objevuje vedle hofmistra i další dvorský úředník markraběte – hofrychtěř. Působil jako soudce na markraběcím dvorském soudě, který v této době vznikl. Tento dvorský soud však neměl oproti českému na

starosti odúmrti, neboť na Moravě je vyřizoval zemský soud. V roce 1523 došlo k rozdělení úřadů mezi vyšší a nižší moravskou šlechtu a post hofrychtěře napříště zastával rytíř. Do závěru 16. století přišel hofrychtěř o své lenní funkce a napříště mu zůstaly jen čestné pře rytířského stavu. Tento stav potvrdilo i Obnovené zřízení zemské, vydané pro Moravu v roce 1628. V roce 1726 byl společně s dalšími moravskými nejvyššími zemskými úředníky začleněn do moravského královského tribunálu. Úřad hofrychtěře zanikl v roce 1748.

Úkoly k procvičování

Popište důvody, které vedly ke vzniku zemských úřadů v Čechách a na Moravě.

Uveďte pořadí českých nejvyšších zemských úředníků.

Popište vývoj jednotlivých nejvyšších zemských úředníků v Čechách a na Moravě.

4/ Vybrané pojmy z církevní správy

Základním cílem tohoto tematického celku je seznámení se základními pojmy z oblasti církevní správy. Problematika církevní správy bude podrobněji a v širších souvislostech probírána v samostatném kurzu bakalářského studia se specializací na pomocné vědy historické a archivnictví.

Věnujte pozornost těmto pojmům:

Vlastnické kostely, velkofarnostní organizace, farní organizace, arcijáhenství, děkanáty, biskupství, arcibiskupství, patronátní právo, vikariáty, klášterní správa

K těmto dílčím tématům si prostudujte:

Zdeňka Hledíková, *Církevní správa*, in: Jan Janák - Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 172– 201, kde jsou v bibliografické příloze odkazy i na další literaturu k tématu.



Areál cisterciáckého kláštera Zlatá Koruna, založeného v roce 1263⁷

⁷https://www.google.cz/search?q=kl%C3%A1ter+zlat%C3%A1+koruna&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwiY_cjP9cPXAhWhYpoKHWLFD7UQsAQIQQ&biw=1600&bih=1134#imgrc=GoPQGprEdtInjM., cit. 16. 11. 2017.

5/ Vybrané pojmy z městské správy do roku 1848

Základním cílem tohoto tematického celku je seznámení se základními pojmy z oblasti městské správy do roku 1848. Problematika městské správy bude podrobněji a v širších souvislostech probírána v samostatném kurzu bakalářského studia se specializací na pomocné vědy historické a archivnictví. Doporučit je možno i seminář středověkých dějin zaměřený na Česká a moravská města ve středověku (LS 1. ročníku).

Věnujte pozornost těmto pojům:

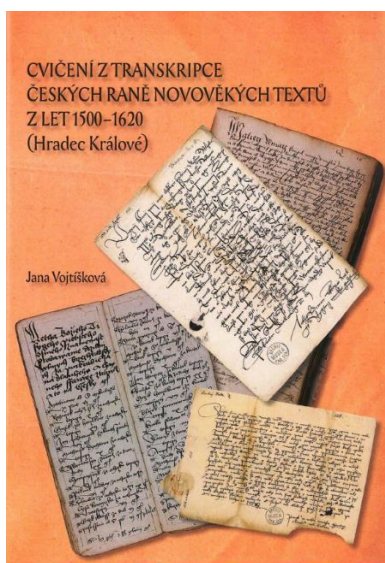
město královské, město královské věnné, město komorní, město poddanské (vrchnostenské), rychtář, městská rada, městské právo (magdeburské a norimberské), královský (císařský) rychtář, apelační soud, regulace magistrátu

K těmto dílčím tématům si prostudujte:

Zdeňka Hledíková, *Městská správa*, in: Jan Janák - Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 202–228, kde jsou v bibliografické příloze odkazy i na další literaturu k tématu.

Pomůcka k procvičování základních pojmů z oblasti městské správy, a to velmi vhodně na dobovém materiálu, který má vypracovaný podrobný komentář:

Jana Vojtíšková, *Cvičení z transkripce českých raně novověkých textů 1500–1620 (Hradec Králové)*, Hradec Králové 2014.



6/ Vybrané pojmy z patrimoniální správy

Základním cílem tohoto tematického celku je seznámení se základními pojmy z oblasti patrimoniální správy. Problematika patrimoniální správy bude podrobněji a v širších souvislostech probírána v samostatném kurzu bakalářského studia se specializací na pomocné vědy historické a archivnictví.

Věnujte pozornost těmto pojmům:

české právo, emfyteutické právo, panství (dominium), hejtman, purkrabí, vesnická samospráva, robotní patenty, patent o zrušení nevolnictví, zrušení poddanství

K těmto dílčím tématům si prostudujte:

Zdeňka Hledíková, *Patrimoniální správa*, in: Jan Janák - Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 229– 238, kde jsou v bibliografické příloze odkazy i na další literaturu k tématu.



*Patent o zrušení nevolnictví (1781)*⁸

⁸ <http://zskaznejov.webnode.cz/products/al781-patent-o-zruseni-nevolnictvi/>, cit. 14. 11. 2017.

Ukázka zápočtového testu

- 1/** Vysvětlete důvody a výsledek 1. desintegrace českého státu.
- 2/** Vyjmenujte a stručně charakterizujte české nejvyšší zemské úředníky (podle pořadníku z roku 1549).
- 3/** Charakterizujte pojem emfiteutické právo.
- 4/** Vysvětlete v dobových souvislostech pojem arcijáhensství.